

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Мухіна М.О., Трима К.А.

Маріупольський державний університет

У статті розглядається проблема громадянського суспільств і її відображення в сучасній історіографії. Авторів цікавлять ті підходи до сутності громадянських ініціатив, які є класичними в політичній науці. Також предметом вивчення авторів є ті фактори, які впливають на зміни сутності сучасного громадянського суспільства. Особлива увага приділяється особливостям формування нової структури – електронного громадянського суспільства.

Ключові слова: громадянське суспільство, електронне громадянське суспільство, держава, Інтернет, громадська організація.

З самого моменту набуття незалежності Україною у науковому світі триває дискусія з приводу процесів демократизації та формування громадянського суспільства як прояву та важливої складової цих процесів. Оскільки рівень розвитку суспільства визначає модель держави, дослідження процесів, що відбуваються в соціумі, вбачається вкрай важливим для аналізу та прогнозування державотворення та правотворення.

Питання трансформації української спільноти у громадянське суспільство в сучасному його розумінні, з усіма характерними ознаками такої категорії, набуває все більшої актуальності після «помаранчевої революції» 2004 року та «революції гідності» 2013-2014 років. У країні спостерігається спалах громадської активності в усіх сферах суспільного життя, від традиційно «громадських» сфер, таких як культура та освіта, до відносно закритих для доступу широкого загалу, таких як оборонна та політична сфери.

Розуміння специфіки процесу формування громадянського суспільства в Україні відкриває можливість для стратегічного планування розвитку держави з урахуванням вимог, що їх висуватимуть представники свідомої частини населення країни.

Передусім варто визначити, чим на сьогодні є громадянське суспільство в Україні. Тому наведемо існуючі різні підходи до поняття громадянського суспільства з метою виокремлення з них загальних для всіх дефініцій критеріїв і зведення принципово важливих ознак до єдиного визначення терміну. Принциповим буде знайдення нових підходів та пояснень до сутності феномену сучасного громадянського суспільства.

Наголосимо, що саме поняття громадянського суспільства на даний момент не отримало єдиного загального визначення, відтак різняться й підходи до змістового наповнення цієї категорії.

Помітний внесок у розуміння терміну «громадянське суспільство» зробили здебільшого закордонні дослідники, такі як Е. Мак-Грю, Дж. Розенау, К. Райвел, В. Хавел, К. Селнес, Б. Уїлсон, П. Нігглі та інші. Це пояснюється тривалим періодом вивчення феномену громадянського суспільства в англомовному середовищі та порівняно нещодавнім спалахом інтересу до даної теми на просторах СНД. Звернемо увагу, що в працях західних дослідників категорія, що нас цікавить, часто розглядається крізь призму глобалізаційних процесів.

Утім, у вітчизняних енциклопедичних виданнях громадянське суспільство розглядається як самостійний елемент, окремо від глобалізації. У навчальному словнику з політології під терміном «громадянське суспільство» розуміється «сукупність позадержавних суспільних відносин і інститутів, яка виражає різноманітні інтереси та потреби членів суспільства» [1, с. 62].

У «Політологічному енциклопедичному словнику» наведено таке визначення: «громадянське суспільство – це суспільство громадян із високим рівнем досягнень в економічній, соціальной, політичній і культурній сферах, яке спільно з державою утворює розвинені правові відносини; суспільство рівноправних громадян, яке не залежить від держави, але взаємодіє з нею заради суспільного блага» [2, с. 79].

Словник-довідник з політології російського видання пропонує тлумачити термін як «сукупність позадержавних (неполітичних) суспільних відносин та інститутів, що виражають різноманітні цінності, інтереси та потреби членів суспільства» [3, с. 7].

Під поняттям «громадянське суспільство» може розумітися також «третій сектор» суспільства, який існує поряд з владними структурами та бізнесом, включаючи в себе неполітичні неекономічні суспільні організації, як вважає німецький політолог Мергель [4, с. 51].

Американський політолог Ф. Шміттер запропонував розглядати громадянське суспільство як сукупність чи систему посередницьких груп, що самоорганізуються, які, по-перше, відносно незалежні як від органів державної влади, так і від недержавних суб'єктів виробництва і відтворення (фірма, сім'я); по-друге, здатні планувати і здійснювати колективні акції задля захисту своїх інтересів та мети; по-третє, не прагнуть підміняти собою ні державні структури, ні приватних виробників чи перейняти на себе функції з управління політиєю в цілому; по-четверте, згодні діяти в межах вже існуючих «громадських» або правових норм [99].

Британський дослідник Ч. Тейлор пропонує вживати дане поняття щонайменше у трьох значеннях: громадянське суспільство як сукупність незалежних від держави громадських організацій, які утворюють так званий «третій сектор»; громадянське суспільство як вся соціальна сфера, яка координує свої дії через низку добровільних асоціацій; громадянське суспільство як фактор впливу на державну політику, який створюється сукупністю груп тиску та інших суб'єктів впливу на політичний процес у суспільстві [148, с. 40-41].

Український вчений М. Михальченко надає таке трактування терміну: «Громадянське суспільство – це сукупність суб'єктів суспільного життя, які реалізують свої часткові інтереси і взаємопов'язані у процесі економічного, політичного, соціального життя для реалізації різних цілей, інколи протилежних» [4, с. 75].

Підсумовуючи наведені підходи, можна зробити висновок, що всі дослідники тим чи іншим чином вказують на взаємодію з державою та розглядають громадянське суспільство як окрему категорію.

Цікавим є погляд української дослідниці К. Трими, яка пропонує тлумачити термін «грома-

дянське суспільство» як «особливий рівень розвитку суспільства, яке стає домінуючим соціальним, економічним, а у разі необхідності – й політичним актором. Це суспільство відокремлене від держави (як політичного інституту), сфери недержавних суспільних інститутів та відносин» [5, с. 20]. Вона вказує, що цей концепт складний та багатокомпонентний, складається з низки певних елементів, серед яких найголовнішими є різноманітні громадські організації та рухи, політичні партії та профспілки, бізнес, ЗМІ, освіта, інститут родини, традиції та звичаї [5, с. 20].

Виходячи з наведеного визначення К. Трими, можемо стверджувати, що сьогодні відбувається поступове перетворення ініціативних груп українського населення на громадянське суспільство, тобто колишні групи інтересу об'єднуються в загальнонаціональну спільноту з певною структурою, спільними цілями, відповідними цим цілям функціями.

Принципового значення для розвитку нових підходів до того, що ми називаємо «громадянським суспільством», мав розвиток інформаційно-комунікативних технологій. Інтернет стає не лише новим, але й основним комунікативним майданчиком для усіх громадянських ініціатив, незалежно від сфери їх діяльності. Інтернет трансформує громадянське суспільство. Формується його нова модель, яка народжена мережевою активністю користувачів. Тому сучасне громадянське суспільство постає вже не просто як сукупність громадянських ініціатив, відокремлене від держави, а як величезна система інтернет-комунікацій: по-перше, горизонтального рівня – між громадянами та їх добровільними об'єднаннями, громадськими об'єднаннями та, по-друге, – вертикального рівня – між громадянами та їх об'єднаннями, з одного боку, та державними органами – з іншого.

В даний час в Інтернеті активними представниками громадянського суспільства регулярно використовуються різні соціальні платформи, які дозволяють вирішувати як значущі, так і цілком локальні питання та задачі, які ставлять перед собою традиційні представники громадянських ініціатив.

З урахуванням тих істотних трансформацій, які вносить Інтернет в діяльність громадянського суспільства та про які йтиметься нижче, ми вважаємо за цілком коректним використання нового політологічного терміну – «електронне громадянське суспільство». Електронне громадянське суспільство виступає як сукупність і система недержавних та некомерційних громадських інститутів, об'єднань і окремих інтернет-користувачів, що діють у віртуальному просторі на принципах самоорганізації і самоврядування.

Існування віртуального громадянського суспільства не заперечує історично сформованих принципів громадянського суспільства, та не підміняє його цілі і функції. З точки зору політичного виміру функціями електронне громадянське суспільство залишаються традиційні функції громадянського суспільства. Серед них: захист прав і свобод громадян від надмірного втручання держави, висунення пропозицій та вимог державі, контроль над державою та її органами тощо. Але в умовах розвитку сучасних комунікативних засобів кібергромадянське суспільство стає ядром і основним чинником становлення громадянського суспільства в багатьох країнах світу, та в Україні зокрема.

На оцінку дослідників основні ознаки електронного громадянського суспільства в порівнянні з традиційним громадянським суспільством по суті дуже схожі. Відмінність полягає в принципах функціонування. Якщо основними акторами громадянського

суспільства виступають незалежні громадяни і різні об'єднання громадян, то акторами електронного громадянського суспільства є інтернет-користувачі та «мережеві об'єднання». Звичайно, лише мала частина цих співтовариств цікавиться політикою або включена в політичне життя. Однак інтернет-комунікація стає тим самим способом, за допомогою якого активісти ЕГО значно прискорюють формування громадянського суспільства в поставторитарних державах, пов'язуючи користувачів один з одним, формуючи мережеві структури. Це дозволяє встановлювати інтерактивний зв'язок користувачів і їх «мережевих об'єднань» між собою і з інститутами влади. Інтернет не тільки сприяє встановленню більш надійних і постійних контактів між традиційними акторами громадянського суспільства, а й формує актив громадянського суспільства. Елементи електронного громадянського суспільства починають все більшою мірою визначати політичне життя. На основі інтернет-комунікацій як окремі користувачі, так і мережеві спільноти врываються в політику.

Інтернет стає комунікативним майданчиком, де політика, всупереч опору правлячої еліти, через активізацію громадянського суспільства набуває децентралізованої мережевої форми, тобто ієрархічні форми взаємодії влади і суспільства доповнюються неієрархічними, а сфера взаємодії держави і громадянського суспільства демократизується, наповнюється елементами партиципаторної і прямої демократії. це дуже важливо з точки зору прямої реалізації прямої функції громадянського суспільства – контролю над владою.

Становлення електронного громадянського суспільства створює соціальні основи та комунікативну культуру для становлення електронної демократії. Термін «електронна демократія» вперше з'явився в США і Великобританії і позначає можливість прилучення громадян до більш активної участі в справах суспільства за допомогою використання комп'ютерів і мереж телекомунікації. Західні автори визначають електронну демократію як «використання інтернет-технологій урядом, політичними партіями і групами захисту інтересів населення для того, щоб надати інформацію, забезпечити комунікації, надати послуги або підвищити можливості для участі, що дозволяє здійснювати більш плідні обговорення серед громадян».

На нашу думку, в Україні лише розпочинається, але дуже динамічно процес формування електронного громадянського суспільства, тому українське ЕГО має декілька специфічних рис. По-перше, відбувається самостійна, без участі влади чи її структур, у певному сенсі стихійна координація громадян. По-друге, така координація все частіше здійснюється в кіберпросторі, здебільшого за допомогою соціальної мережі Facebook, що свідчить про формування нового типу об'єднань громадян – електронних організацій, які часто не оформлюються на папері за встановленими правилами, але мають ознаки громадських організацій. По-третє, кількість учасників активних громадських рухів є рекордною для нашої країни: наприклад, чисельність волонтерів лише в трьох основних профільних групах у мережі Facebook складає приблизно 8 тисяч осіб на січень 2015 року. По-четверте, діяльність кожної групи або окремих активістів не обмежується географією міста чи регіону проживання. Уже згаданий нами волонтерський рух охопив усю країну, незнайомі між собою активісти зустрічаються та спілкуються у віртуальному просторі, координуючи реальні дії, спрямовані на допомогу нужденним у будь-якому населеному пункті.

Зазначимо, що донедавна акції з відстоювання інтересів певних груп населення носили ситуативний характер, тобто проводилися час від часу та в спонтанному складі. Після «революції гідності» 2013-2014 років в українському суспільстві склалися передумови для систематичних дій, спрямованих на взаємодію структурних елементів, які виражають волю або запит конкретної соціальної групи, з державними інституціями. Свідомостю цього є проведення консультацій з ключовими акторами громади перед прийняттям законів з боку української влади, формування формальних і, що важливіше, неформальних норм комунікації представників громадянського суспільства з силовими структурами – міліцією та спецслужбами, армією. Прикладом неформальних норм взаємодії громадської організації з військовими можна назвати інтенсивну співпрацю зареєстрованою як громадська організація «Нового Маріуполя» з добровольчими батальйонами та регулярними військами в зоні проведення АТО.

Інший аспект формування громадянського суспільства в Україні стосується оформлення його інститутів. У класичній політичній науці інститутами громадянського суспільства прийнято вважати офіційні організації, ліги, фонди та подібні структури, які об'єднують формалізація їхніх дій. На даний момент стрімко розвиваються так звані нетрадиційні організації – електронні. Через відсутність

звичної реєстрації згідно з нормами українського законодавства такі інституції не мають юридичних прав традиційної недержавної організації, відтак у рамках традиційного права не можуть вважатися суб'єктами політичного процесу. Утім де-факто електронні організації виявляються набагато ефективнішими за традиційні, оскільки мають низку переваг у своїй діяльності, найголовнішими з яких є оперативність і відсутність кордонів для взаємодії.

Формування громадянського суспільства в Україні співпало з бурхливим розвитком саме електронних організацій, до якого правова система нашої держави виявилася не готовою. Тому маємо визнати, що сучасні особливості становлення української нації в політичному сенсі цього слова потребують негайного реформування правових норм з урахуванням нових викликів, що їх ставить розвиток кіберпростору.

Поняття «громадянського суспільства» є досить багатовимірним та змінюється в залежності від історичного контексту. Сьогодні існує велика низка підходів до розуміння сутності цього явища. Однак поява нових факторів життєдіяльності сучасного суспільства досить різко знецінює ті підходи до громадських структур, які існують для пояснення їх сутності, що вимагають пошуку нових пояснень та моделей функціонування громадянських структур сьогодення.

Список літератури:

1. Політологія: терміни, поняття, персоналії, схеми, таблиці. Навчальний словник-довідник для студентів. – К.: «Каварела», Львів «Новий Світ 2000». – 320 с.
2. Політологічний енциклопедичний словник: навч. посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: Генеза, 1997. – 400 с.
3. Политология: Словарь-справочник / М. А. Василик, М. С. Вершини и др. – М.: Гардарики, 2001. – 32 с.
4. Громадянське суспільство в сучасній Україні: специфіка становлення, тенденції розвитку / За заг. ред. Ф. М. Рудича. – К.: Парламентське вид-во, 2006. – 412 с.
5. Трима К. А. Глобалізація як фактор трансформації українського громадянського суспільства (на прикладі громадських організацій): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку» / К. А. Трима. – Маріуполь, 2011. – 217 с.
6. Современный либерализм: Ролз, Берлин, Дворкин, Кимлика, Сэндел, Тейлор, Уолдрон / [пер. с англ. Л. Б. Макеевой]. – М.: Дом интеллектуальной книги, Прогресс-Традиция, 1998. – 248 с.
7. Шмиттер Ф., Карл Т., Что есть демократия? / Ф. Шмиттер, Т. Карл [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.russ.ru/journal/predely/97-08-14/shmitter.html>

Мухина М.А., Трима Е.А.

Маріупольський державний університет

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ ПОДХОДЫ К ОПРЕДЕЛЕНИЮ «ГРАЖДАНСКОГО ОБЩЕСТВА»

Аннотация

В статье рассматривается проблема гражданского общества и ее отображение в современной историографии. Авторы интересуют те подходы к сущности гражданских инициатив, которые являются классическими в политической науке. Также предметом изучения авторов являются те факторы, которые влияют на изменения сущности современного гражданского общества. Особое внимание уделяется особенностям формирования новой структуры – электронного гражданского общества.

Ключевые слова: гражданское общество, электронное гражданское общество, государство, Интернет, общественная организация.

Mukhina M.A., Tryma K.A.
Mariupol State University

CONCEPTIONS OF CIVIL SOCIETY

Summary

The article deals with the problem of civil society and its descriptions in the modern historiography. The authors are interested in learning the approaches to the essence of civic initiatives that are classic in political science. Also the subject of study the authors investigate is the factors that affect the nature of the changes in the sphere of the modern civil society. Particular attention is paid to the peculiarities of formation of the new structure – electronic civil society.

Keywords: civil society, electronic civil society, government, internet, social organization.

УДК 327.8

СУЧАСНІ ДОКТРИНИ ТА КОНЦЕПЦІЇ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ США ЩОДО ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ

Тригуб О.П., Рижикова А.Ю.

Чорноморський державний університет імені Петра Могили

Стаття присвячена дослідженню геопросторової концептуальної моделі США стосовно країн ЦА, яка в XXI столітті мала вигляд декількох парадигм: «Доктрина Буша і Обами», геоконцепція «Велика Центральна Азія (ВЦА)» та «Новий Шовковий шлях». Є актуальним вивчити ці доктрини та концепції, розглянути, наскільки вони ефективні, і як вони можуть застосовуватися для реалізації американської політики по відношенню до Республіки Таджикистан. Науковий аналіз цих концепцій та сучасної зовнішньополітичної активності США в ЦА та в Республіці Таджикистан дозволяє також прогнозувати розвиток американської регіональної стратегії в майбутньому.

Ключові слова: США, Республіка Таджикистан, Центральна Азія, концепція, доктрина, зовнішня політика, співробітництво.

Постановка проблеми. Розпад СРСР і сформовані слідом за цією подією нові контури політичної карти світу в пострадянських регіонах, зокрема в Центральній Азії привернули увагу основних наукових центрів США. В основу американської зовнішньої політики, запропонованої експертами авторитетного науково-дослідного центру США «РЕНД корпорейшн», була покладена «необхідність продовження проведення більш активної зовнішньої політики з переглядом рівня взаємодії з деякими своїми новими партнерами в Центральній Азії» [1].

Вироблення системного підходу на центрально-азиатському напрямку зовнішньої політики провідних держав виявило вже на початку 90-х років XX століття домінуючу роль у цьому процесі аналітичного співтовариства США. Німецький політолог Р. Хаусман звертаючись до проблеми зовнішньополітичного планування США вказав, що «в 2000-ті роки фахівці, що займаються питаннями розвитку зовнішньополітичної думки, починаючи з 50-х років XX століття, слідом за тим як в Гарвардському Університеті було максимально мінімізовано вивчення і викладання географії, довгий час не звертали на цю дисципліну серйозну увагу» [2].

Початок антитерористичної операції США і країн НАТО в Афганістані наприкінці 2001 року дало поштовх до трансформації зовнішніх параметрів стратегічних відносин в Центральній Азії. Новою найважливішою рисою ситуації стала поява в регіоні військової присутності США. Даний крок Вашингтона був підтриманий усім без винятку країнами Центральної Азії, у двох з них (Киргизія і Узбекистан) були розміщені військово-повітряні бази США.

Таджицьке керівництво підтримало антитерористичну операцію в Афганістані, тим самим встановивши виключно новий регулярний політичний діалог з

США, які назвали Республіку Таджикистан, поряд з іншими державами ЦА «прифронтовою» державою.

Нові реалії на просторі Центральної Азії змусили експертне співтовариство всіх зацікавлених країн почати теоретичне осмислення теперішніх та майбутніх явищ.

У свою чергу, американське експертне співтовариство також почало пошук геопросторової концептуальної моделі стосовно країн ЦА, яка в XXI столітті мала вигляд декількох парадигм:

1. «Доктрина Буша» як поширення демократії на основі застосування військової сили і доктрина «Обами».

2. Геоконцепція «Велика Центральна Азія (ВЦА)» та «Новий Шовковий шлях» – як політичне оформлення ВЦА.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Велику допомогу в розробці досліджуваної теми надали дослідження проведені американським дипломатом – З. Халізад [1], гарвардським професором і директором Міжнародного центру розвитку – Р. Хаусман [2], російським істориком, політологом, спеціалістом з міжнародних відносин – О.Д. Богатуров [3], американським політиком і юристом – Дж.В. Девіс [4], радянським і російським вченим, публіцистом – О.О. Князев [5], американським експертом з питань Росії та Євразії – Ф. Старр [6,7].

Особливо слід зупинитися на роботі О.Д. Богатурова «Міжнародні відносини в Центральній Азії: події та документи. Навчальний посібник». Цей посібник є першою в російській науці версією комплексної історії формування підсистеми міжнародних відносин в Центральній Азії після розпаду Радянського Союзу. У роботі дана коротка передісторія сучасних міжнародних відносин у регіоні та представлена їх еволюція в останні два десятиліття-